

צום גדליה

תיקנו חכמים לצום בג' בתשרי עקב הריגת גדליהו בן אחיקם בידי ישמעאל בן נתניהו. כשהחריב נבוכדנאצר מלך בבל את ביהמ"ק, והגלה את העם לבבל, השאיר בא"י קומץ אנשים מדלת העם, ועליהם הפקיד את גדליהו בן אחיקם. כשמעו היהודים שגרו במואב, בעמון ובאדום, שמלך בבל השאיר שארית ביהודה, והפקיד עליהם את גדליה, מיהרו לשוב לארץ יהודה. מלך עמון, שעינו היתה צרה בשארית יהודה, שלח את ישמעאל בן נתניהו להרוג את גדליה. מספר אנשים שידעו על המזימה הזהירו את גדליה מפני הבאות, אך גדליה "בחסידותו" לא שת לבו אליהם לקבל לשון הרע על ישמעאל. בחודש השביעי הוא חודש תשרי בא ישמעאל בן נתניהו ועמו עשרת אנשים, הרגו את גדליה ואנשיו שבמצפה. היהודים שנותרו בארץ, חששו מנקמתו של מלך בבל, וברחו למצרים, וכך נתפזרה שארית הפליטה שבארץ ישראל, והגלות נכנסה לתוקפה (עפ"י ירמיה מ'-מ"א).

לא פעם מנקרת במוחנו השאלה למה צמים ביום זה. וכי בגלל שנהרג גדליה צריכים אנו לצום? האם לא היו עוד צדיקים שמתו, ואף צדיקים גדולים יותר?!

קושיה זו מעלה המהרש"א בפירושו למסכת ר"ה (י"ח:): שם כתוב: "ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו". מפשט הגמ' משמע לכאורה שרוצים לאמר שלמדונו חז"ל בקביעת הצום, שמיתת צדיקים חמורה כ"כ כשריפת ביהמ"ק.

המהרש"א מבין את הגמ' באופן אחר. הריגת גדליהו בן אחיקם יצאה מן הכלל של שאר מיתות הצדיקים בגלל השלכותיה הכלל ישראליות. הריגת גדליהו גרמה לירידת שארית הפליטה מא"י למצרים ולחורבן המוחלט, והגלות נכנסה לכל מלא תוקפה. אכן, עצם החשבת הצום בין שאר צומות החורבן, וגרם החורבן מחמת מיתת צדיק, מלמדת ששקולה מיתת הצדיקים כשריפת ביהמ"ק.

הרמב"ם בהל' תענית (פ"ה ה"א) כותב: "יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שארעו בהן, כדי לעורר הלבבות, לפתוח דרכי התשובה, וייהיה זה זכרון

למעשינו הרעים ולמעשה אבותינו, שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, ושבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב, שנאמר: והתודו את עוונם ואת עוון אבותם". יוצא מדברי הרמב"ם, שעיקר הצום בהזכרת מעשינו הרעים, שמחמתם אנו מצויים באותה שפלות, ומטרתו עשיית חשבון נפש של היחיד בפרט והאומה בכלל, ביום של יציאה משגרת החיים היומיומית, המאפשר יציאה מטרדות החומר והתיחדות בעסקי הרוח.

כמו כן כותב במשנה ברורה (תקמ"ט): "כל אלו הימים כל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שארעו בהם, כדי לעורר הימים לפשפש במעשיו, ולשוב בהם, כי אין עיקר התענית, והראיה מספר יונה בענין אנשי ננוה שהתענו כתוב: וירא ה' את מעשיהם, ואמרו חז"ל את שקם ואת תעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם, והתענית היא רק כהכנה וסיוע לתשובה."

במסכת ר"ה יח: כתוב: "צום השביעי זה ג' בתשרי שבו נהרג גדליהו בן אחיקם... ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו." בספר מקור חיים (מאמרים על שבתות ומועדי השנה להר' אלטר שפירא מטלוסק) הביא שבספר אפריון הקשה ע"ז - מאחר שאמרנו ששקולה מיתת צדיק כשריפת בית אלקינו, א"כ מדוע תיקנו חז"ל בט' באב תענית חמורה דהיינו תחילת הצום מבערב כמו ביום כיפור, וגזרו בו חמשה עינויים, ואילו צום גדליה שהושווה לשריפת בית המקדש, חיוב הצום אינו אלא מתחילת יום ג' בתשרי, וגם לא חייבו ביום זה חמשה עינויים!?

ותירץ בספר אפריון הנ"ל דבירושלמי על מסכת תענית פ"ד ה"ה כתוב: "חמשה דברים אירעו את אבותינו בי"ז בתמוז", והקשו בירושלמי מפני מה לא קבעו אותו תענית, והסביר בספר קרבן העדה ששאלת הירושלמי מדוע לא קבעו אותו לצום מבעוד יום כמו ט' באב? ותירץ ר' לוי בירושלמי: כתיב "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", ואין מאור עיניו של אדם חוזר אלא לאחר 40 יום, ופירש בספר קרבן העדה שהתענית ממעט מאור עיניו של אדם, שחולי הרעבון הוא כאחיזת בולמוס, ולכך לא קבעו שיצום יום ולילה פעמיים תוך 40 יום דהיינו י"ז בתמוז ו-ט' באב. ועפ"י זה גם בצום גדליה, שביום השמיני שלאחריו חל יום כיפור, לא קבעו אותו לתענית

חמורה כ"כ כמו יוה"כ, שלא רצו להחמיר ולקבוע שני צומות המתחילים מבעוד יום פעמיים בתוך 40 יום.

אבל בספר מקור חיים העיר לתירוצו של האפריון שעדיין קשה, מדוע המקשן בירושלמי הקשה רק על י"ז בתמוז ולא על צום גדליה. לכאורה גם על צום גדליה היה לו להקשות כעין זה, ותירץ על זה כמה תירוצים:

[א] שייך יותר להקשות על י"ז בתמוז, שגם בו אירעו חמשה דברים כ-ט' באב, ולכן לא החמירו בו להתענות לילה ויום.

[ב] עוד אפשר להסביר שלא החמירו בצום גדליה להתענות בו לילה ויום, מחמת שהוא צום דחוי, שהרי ידוע שנהרג ב-א' ר"ה, והתענית נדחית תמיד ל-ג' בתשרי. לכן לא החמירו בו להתענות לילה ויום ואף שמצינו פעמים ש-ט' באב נדחה, ואעפ"י כן מתענים לילה ויום, יש להסביר שרוב הפעמים ט' באב לא נדחה, ואף שקורה שנדחה ליום אחר ל-י' באב גם אז מתענים תמיד לילה ויום, ולא כן בתענית צום גדליה שמתחילה תיקנו חכמים לצום ב-ג' בתשרי דוקא, שהרי נהרג יומיים קודם, ונדחה ליום ג' בתשרי, ולכן לא החמירו בו כ"כ.

[ג] עוד כתב שבתשעה באב יש להחמיר לצום לילה ויום אף שנדחה ליום העשירי, מכיון שמתחילה היו צריכים להתענות דוקא ב-י' באב, שהרי שריפת בית המקדש עיקרה היה ביום העשירי, וכמו שאמר ר' יוחנן במסכת תענית (כט.), שאם היה בעת החורבן היה קובע את התענית ב-י' באב, אלא שרובן תיקנו לצום ביום ט' באב, כיון שתחילת הפורענות חמורה היא. אם כן גם כשמזדמן וקורה שנדחה צום ט' באב ל-י' באב יש להתענות מדינא גם בלילה וגם ביום, משא"כ בצום גדליה לא שייך לומר כן, ולכן לא החמירו בו כמו ב-ט' באב.

* לענ"ד תירוץ זה אינו עומד בפני"ע, ואידיבה איפכא מסתברא לכאורה. בשלמא היכא דרוב פעמים הצום במקומו והפתא נדחה, יש בו קולא דנדחה, אבל צום גדליה, דמטיקרו הוצרך להיות דחוי לא קיבל קולא דנדחה, דאטו לעולם נפקיענו מענינו?! יעויין גם בט"ז (או"ח תקמ"ט) דגם מדבריו משמע כן דאין בצום גדליה קולא דנדחה, עי"ה - הערת העורך.

במסכת ר"ה יח: מצוטט פסוק מזכריה פרק ח' והוא:
"צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי
יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה", והקשו שם בגמרא:
איך כתוב צום הרביעי וצום החמישי... יהיה לששון
ולשמחה, שנראה שהנביא זכריה רואה יום זה גם כצום
וגם כששון ושמחה, וא"כ איך צום מחד וששון מאידך
עולים בקנה אחד? ותירצו בגמ' שני תירוצים:

- א. בזמן שלום יהיה לששון ולשמחה ובזמן שאין שלום
יהיה לצום.
- ב. לדעת רב פפא ישנם שלושה מצבים: בזמן שלום -
ששון, כשיש גזירה - צום, אין גזירה ואין שלום -
רצו מתעניין רצו אין מתעניין.

וא"כ רואים שהצום לא מתבטל באופן מוחלט ולא מתקיים
באופן מוחלט, אלא יהיו זמנים של ששון, וזה כאשר
יהיה שלום, וכן יהיו זמנים שבהם מתקיים הצום, וזה
כשאינן שלום.

המהר"ל בחידושיו לאגדות כותב, שיש מקשים לגמ'
זו, מה קשה לה בפשט הפסוק, אין קרי ליה גם צום וגם
ששון ושמחה, הלא לכאורה פשוטים דברי הנביא, שצום זה
שאנו צמים עכשיו, יהיה לעתיד לבא ליום של ששון
ושמחה! ומתרץ המהר"ל שני תירוצים:

[א.] אין הפסוק אומר, שימים אלו לא יהיו עוד ימי
צום אלא ימי ששון ושמחה, שאז באמת היה משמע
שכוונת הפסוק לעתיד לבא, אלא הפסוק אומר צום הרביעי
וכו' יהיה לששון, דהיינו שקיים מושג של צום, שהוא
בעצמו יהיה לששון ולשמחה (ר"ל שבאמרנו הצום יהיה
וכו', משמע שהצום נהיה לששון, וקיים גם צום וגם
ששון, אבל אם היה נכתב שלא יהיה עוד צום אלא ששון,
אז משמע שהצום מתבטל לגמרי), ולכן מתרצת הגמ'
שמדובר בזה"ז, וקיימים שני המושגים בימים אלו גם
צום וגם ששון פעמים כך ופעמים כך. בימי שלום וששון
ובימי גזירה או שאין שלום אז צום.

[ב.] גם מבחינת הקשר, באומרו דברים אלו פונה זכריה
אל עם ישראל בדור שלאחר חורבן הבית הראשון,
ובראשית תקומת הבית השני, ורצו להתענות על חורבן
הבית הראשון. אומר להם זכריה שאל להם להתענות, כיון
שצום הרביעי יהיה עכשיו לששון ולשמחה, ולכן שאלו
בגמ' אין הצום יהיה לששון, שהרי כמו שאמרנו לעיל
משמע שנשאר בו עשיין מהות של צום ג"כ וגם יש בו

ששון וכו'.

לעניננו יוצא שימי צום אלו מעורבבים הם. יש בהם גם מהות של צום, אבל לא צום בלבד, אלא אפשר שגם ימי ששון ושמחה, ולתירוץ רב פפא בימי שאין שלום אבל גם אין שמד רצו מתענים רצו אין מתענים. אבל מ"מ כתב הטור (או"ח סי' תק"נ) "והאידנא רצו ונהגו להתענות, לפיכך אסור לפרוץ גדר וכו'".